

ТЕМА ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ ЖІНКИ В ПРОЗІ Т. ГАРДІ ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Зв'язок української літератури з західноєвропейською є актуальною проблемою сучасної компаративістики. Креативне осягнення етнічної духовності неможливе без урахування міжнародної кореляції окремої літератури, оскільки літературна система завжди органічно пов'язана з історичною долею народу і ніколи не розвивається ізольовано від інших систем. Дослідження національних взаємин у контексті розвитку світового літературного процесу дає змогу виявити не лише першоджерела, а й допомагає чіткіше окреслити місце української літератури серед інших літератур світу. Адже, як зазначає теоретик компаративістики Д. Дюришин, «кожній літературі притаманні як специфічні закономірності росту, що походять з вітчизняних умов та самобутніх традицій, так – одночасно – і закономірності всезагального порядку, зумовлені міжнародним характером літературного розвитку» [Дюришин 1979: 173].

На сучасному етапі розвитку літературознавства все частіше порушується питання контактено-генетичних зв'язків української літератури з європейськими, зокрема з англійським літературним процесом, виявляються типологічні спільності цього процесу, а також ті відмінності, що зумовлюють національну своєрідність літератури. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесли компаративні дослідження Г. Вервеса, А. Гурдуза, Д. Дюришина, Ю. Кузнецова, В. Матвіїшина, Д. Наливайка.

У пошуках опосередкованих зв'язків між українським та англійським письменством стосовно тлумачення концептів із позицій народного світобачення, з урахуванням особливостей психіки, традицій, звичаїв і вірувань, властивих народу, визначальне місце посідають твори реалістичної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Адже саме в цей період англійська та українська художня проза сягнула свого апогею, подавши високі зразки художньої майстерності.

Окреме місце в реалістичній літературі XIX ст. займають твори про трагічну долю людини. У пошуках художніх творів, що передають концептуальні засади народного світовідчуття, пов'язаного з трагізмом життя, варто звернутися передовсім до творчості Томаса Гарді. Завдання даної розвідки полягає у тому, щоб охарактеризувати модель реалістичного зображення жіночої долі у романі Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів», а також навести відповідні паралелі, наявні в українській прозі, зокрема «Бурлачці» І. Нечуя-Левицького та «Повії» Панаса Мирного.

Одним із чинників, які зумовили формування подібного концепту долі у творчості представників таких віддалених у просторі літератур, є той факт, що письменники, попри відсутність особистих контактів, були сучасниками, вони жили у період глобальних суспільних змін кінця XIX – початку XX ст. З цього приводу зішлемося на Д. Дюришина: «Загальні закономірності історичного процесу, які дозволяють у компаративістиці говорити про типологічні збіги, призводять до виникнення подібних явищ у різних національних літературах і без наявності прямих контактів» [Дюришин 1979: 174].

У роботі ми опираємося на дослідження творчості Т. Гарді (П. Баррі, А. Кеттл, С. Коршунова, Б. Кузьмин, Л. Смикалова, М. Урнов, Н. Фрай), І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного (Н. Бернадська, І. Борщевський, В. Власенко, Н. Зборовська, Г. Карпенко, І. Приходько, Л. Тарнашинська, Н. Шумило), однак в компаративному плані твори цих письменників ще не досліджувались.

Українська та англійська проза, репрезентована цими майстрами, розкриває соціальну дійсність у всіх її суперечностях, показує, як соціальні умови, конкретне життєве середовище формують долю та характер особистостей. Оскільки митці переважно схилилися до селянської тематики, ми можемо простежити певні типологічні збіги у проблемному наповненні їх творів.

Хоча англійська література відзначається глибокими й міцними реалістичними традиціями і, за словами Д. Наливайка, «цурається ірраціоналізму й містики», сприймаючи їх «як породження уяви» [Наливайко 2006: 74], твір

Т. Гарді «виламується» з цієї системи. Тут присутня сакральна тематика, зреалізована при допомозі ірреальних засобів. Т. Гарді описував сучасні йому події, проте, на відміну від українських майстрів, він уникав загостреного критицизму і радикальності у судженнях. Англійському письменнику «був чужий об'єктивно-безпристрасний, «анатомічний» підхід до життя і людини» [Наливайко 2006: 77], який визначає напрям ідейних пошуків в українських реалістів. Реалізм Т. Гарді так і не досяг безпристрасного логічного пояснення суспільства і людини.

Твори українських митців ближчі до реалій життя і конкретної долі персонажа у порівнянні з Т. Гарді. Одна з найважливіших особливостей прози українських авторів полягає у тому, що в ній присутній автор дещо іншого типу, ніж в англійській романістиці. Вони зображали концепт долі з внутрішнього, а не зовнішнього погляду. Поміж імпульсом та безпосередньою текстовою конкретикою в українських митців І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного спостерігаються тривалі пошуки узагальнюючого начала, яке б дало їм пояснення філософії життєвого факту. Основною мисленневою категорією, на яку письменники виходять внаслідок творчо-мислительних процесів у своїй прозі, є концепт долі. Беручи до уваги філософську виваженість творчої настанови прозаїків, стає зрозумілою природа повторюваності подій у художніх текстах, так зване ходіння героїв закодованим долею колом. Письменники не просто відмовляються від попередньої описової традиції, не просто відображають дійсність, а цілеспрямовано добирають відповідні своєму концептуальному баченню ситуації, деталі, створюючи узагальнюючі художні картини, характери, за якими проглядає споконвічне: універсальність буття, архетипність мислення. Для І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного людина була насамперед суспільним породженням і характери та долі персонажів мотивувалися головним чином соціальними факторами.

Питання концепту долі розглядаємо на матеріалі роману «Тесс із роду д'Ербервіллів» Т. Гарді, повісті «Бурлачка» І. Нечуя-Левицького та роману

«Повія» Панаса Мирного. Насамперед варто зазначити, що типологічно наближеними є сюжети цих творів, що і зумовило компаративні студії. Впадає в око наявність подібних життєвих колізій і в долях героїнь. Практично кожна з них обікрадена долею у своєму намаганні бути щасливою і сліпа у своїх пошуках щастя. Осмислюючи історичну долю народу, його травматичний досвід, письменники акцентують його прагнення до національної самостійності та волі. Подібність творів простежується і в проблематиці, маємо на увазі зокрема проблеми щастя і кохання, морального вибору, вірності і зради, честі і гріховності, жінки в суспільстві, соціальної нерівності. Саме у цих творах проявляється оригінальна експресія системи поглядів на міфологічні та спіритуалістичні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини.

Роман «Тесс із роду д'Ербервіллів» являє собою виклад перипетій нетривалого життя простої дівчини-батрачки, збіднілої спадкоємиці древнього роду. Автор звертається до трагічного образу сильної, вольової жінки, яку принижували, над якою знущався світ обивателів, але яка виявила силу протистояння і намагалася сама розпорядитися своїм життям усупереч найнесприятливішим обставинам. Гірка історія Тесс нагадує митарства, що їх переживають її українські посестри.

Змальовуючи деморалізацію й зубожіння селян в умовах буржуазного міста, прозаїки підводили свого читача до висновку, що саме злидні, безземелля, виснажлива праця на панських ланах штовхають дівчат на сумнівній ваги заробітки. Образи «бурлачки» та «повії» відзначаються соціальною характерністю і психологічною глибиною. У життєвих долях Василюни («Бурлачка»), Христини («Повія»), Тесс можна виявити два основні етапи: етап надій, коли героїні, ще зовсім молоді й безтурботні пишаються вродою та молодістю, та етап відчуття краху, коли вони, служачи у панських покоях, стають жертвами панських примх, тобто зневаженими покритками. Дівчата є «сестрами по нещастю», їхні трагічні долі перегукуються. Злидні женуть героїнь з рідного дому. Усі вони стають жертвами багатих паничів: Тесс збездивив Алік д'Ербервілл, Василюну – Стась

Ястшембський, Христину – Григорій Проценко. В бур'янах над Россю Василина народжує сина й знетямлена безвихіддю, кидає його в бистру воду. Важкі умови фабричної праці та побуту довершують зло, остаточно деморалізують бурлачку, загрожують їй повною втратою людської гідності. Гніт та переслідування місцевих багатіїв женуть Христину з рідного села на заробітки в місто, де вона не те що не знаходить примарного щастя, а втрачає себе повністю і на рівні духовному, і на рівні фізичному. Тесс народжує позашлюбне дитя, трагізм виявляється в тому, що її дитина, вже будучи хрещеною, помирає від хвороби. Суспільна опінія та різні пересуди переслідують героїнь. Щоправда у їхньому житті не без щасливих випадків: у Тесс з'являється коханий Енджел Клер, у Василяни – Іван Михалчевський, у Христини – Костянтин Колісник.

Покохавши Тесс, Енджел повірив у те, що сама «доля чи провидіння, поставила на його шляху дівчину, яка може бути ідеальним помічником фермера та разом з тим дуже серйозно ставиться до життя» [Hardy 2000: 143]. Він вважав її неземним створінням. Енджел гадав, що оскільки їх звела доля, то все життя вони проведуть пліч-опліч: «... чи розумію я, наскільки ця маленька жінка залежить від моєї долі, моєї вірності чи мого бездушся? Навряд чи. Якщо б я був жінкою, я міг би це зрозуміти... Ким буду я, тим повинна стати й вона...» [Hardy 2000: 191]. Тесс перед весіллям також повірила у щастя. Вона «неслась на крилах часу... Слово було дане, день назначений. Розумна від природи, вона почала схилитись до фаталізму; це віра в долю, притаманна селянам і тим, хто живе у більш близькому спілкуванні з природою, ніж із своїми ближніми. Усі бажання свого нареченого вона виконувала із пасивною покірністю, характерною для цього світосприйняття» [Hardy 2000: 178]. Однак коханий її виявився ангелом черстої чесноти. Чистосердну сповідь Тесс він сприймає холодною байдужістю. Зразу бліднуть райдужні фарби швидкоплинної ідилії, оголюючи сувору реальність, розвіюються ідилічні уявлення героїні, міцніє в ній відчуття свободи, потреба справедливості.

Як Тесс, так і Василяни, Христина ведуть відчайдушну боротьбу за існування. Енджел покидає Тесс, та коли вирішує повернутись до неї, виявляється, що вже

пізно, Тесс знову живе з Аліком. Тесс бачить, що і вдруге для неї зустріч із Аліком стає фатальною, вона зважується на вбивство цього чоловіка, марно сподіваючись, що це стане початком її нового життя з Енджелом. Шлях злочину має свій логічний фінал – героїню страчують.

Т. Гарді закінчує свою розповідь фразою, сповненою гіркої іронії: «Справедливість перемогла, і Голова безсмертних (говорячи словами Есхіла) закінчив свою гру з Тесс» [Hardy 2000: 350]. Не дивлячись на те, що сам Т. Гарді схильний пояснювати трагічну долю людини впливом вищих сил, в романі він доводить, що причини загибелі Тесс коріняться у земному. Бідність героїні, її беззахисність, забобонність – ось що спричинило сумну долю жінки.

Повість Панаса Мирного також закінчується трагічно. Хоч як головна героїня твору не протистояла обставинам, як не намагалась втекти від своєї долі, все ж таки, приїхавши до міста, вона потрапила у пастку. Фінал її трагічної історії – смерть під шинком. Автор показує, що доля постійно грається із його героїнею. І не важливо, чи вона кориться їй, чи виявляє непокору, все одно доля її наздоганяє та відплачує. Доля автором трактується як низка нещасть, що переслідують Христю.

Від похмурої тональності творів Панаса Мирного і Т. Гарді дещо відстоїть тональність повісті І. Нечуя-Левицького. Адже образ бурлачки допомагає переконатись у тому, що над злом можна піднятися, якщо керуєшся законами моралі. Героїня, щиро покохавши Івана, переборола розпутність та почала жити правдою. Їй вдалось повернутись до чесного життя. Хоч якими ворожими не були соціальні умови, доля їй посміхнулась. Повість І. Нечуя-Левицького завершується щасливим одруженням головної героїні. Прозаїк показує, що хоча доля «грається» із людиною, та все ж таки надія на щастя є.

Сумний кінець, до якого приходять герої художніх полотен Т. Гарді, І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, інтерпретується як закономірний результат впливу суспільної моралі на життя особистості. Гинуть сильні і вольові

жінки Тесс та Христини, зіткнувшись з людською байдужістю і соціальною несправедливістю, з цинічністю та гіпокрезією навколишнього світу.

Отже, «Тесс із роду д'Ербервіллів» Т. Гарді, «Бурлачка» І. Нечуя-Левицького, «Повія» Панаса Мирного – це не лише результат осмислення й художнього втілення суспільно значимих подій, які мали місце в Англії чи Україні, це цілісний, концептуальний погляд на світ, в якому зміщені ціннісні орієнтири. Об'єднуючим концептом, який дозволяє розглянути твори англійського й українських письменників на рівні типологічних паралелей, є концепт долі, зокрема долі жіночої.

БІБЛІОГРАФІЯ

Баррі 2008 – Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. – К., 2008. – 360 с.

Власенко 1969 – Власенко В. О. Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького. – К., 1969. – 184 с.

Дюришин 1979 – Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / [пер. со словац.; пер. и комент. И. А. Богдановой; предисл. Ю. В. Богданова; ред. Г. И. Насекина]. – М., 1979. – 320 с.

Мирний 1949 – Мирний Панас. Повія. Роман з народного життя. – К., 1949. – 445 с.

Наливайко 2006 – Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика. – К., 2006. – 347 с.

Нечуй-Левицький 1977 – Нечуй-Левицький І. С. Твори в двох томах. – Т. 1. – К., 1977. – 520 с.

Тарнашинська 2008 – Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К., 2008. – 534 с.

Hardy 2000 – Hardy Thomas. Tess of the d'Urbervilles. – London, 2000. – 360 p.

Lindley 1992 – Lindley D. Thomas Hardy. Tess of the d'Urbervilles / [edit. by A. N. Jeffares, Suheil Bushrui]. – London, 1992. – 87 p.